

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ Ε' ΑΙ.
ΚΑΙ
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ*
ΥΠΟ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Μετὰ πολλοῦ δισταγμοῦ, ἅμα καὶ δέους, Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατε, κύριε Πρύτασι, κύριοι Συνάδελφοι, Κυρίαὶ καὶ Κύριοι, παρέρχομαι εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο βῆμα τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ ἀνωτάτου παιδευτηρίου τῆς Ἑλλάδος, ἵνα ἐκκληρῶν ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου εἶπω τὸν προσήκοντα λόγον εἰς τὴν σεμνὴν κοινὴν πνευματικὴν πανήγυριν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας. Καὶ ὁ μὲν δισταγμὸς εἶναι εὐλόγος, διότι καὶ τοῦ βήματος τούτου ἡ γνώριμος ἱστορία καὶ τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος, ὡς καὶ τὸ οἰκουμενικὸν ἐκκλησιαστικὸν κῦρος τῶν τιμωμένων σήμερον Τριῶν μεγίστων καὶ «θειοτάτων»¹ Ἱεραρχῶν, κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τοῦ ε' αἰῶνος, ἐπιβάλλουσιν ὑψηλὰς πνευματικὰς ὑπαχρεώσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ δέος εἶναι ὡσαύτως εὐνόητον, ἐφ' ὅσον ὁ ὀμιλητὴς τὸ πρῶτον παρέρχεται εἰς τὸ περίπυστον τοῦτο βῆμα, ἵνα εἶπῃ τὸν προσήκοντα λόγον ἐπ' εὐκαιρίᾳ πανηγυρισμοῦ, οὗτινος τὸ περιεχόμενον ἀπετέλεσε τὸ ὑποκείμενον λόγων διαπρεπῶν τοῦ ἡμετέρου ἰδρύματος ἐρευνητῶν καὶ πεφημισμένων ρητόρων. Τούτων τῶν ἀνδρῶν οἱ λόγοι παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πιθανὸν νὰ μὴ ἔμεινε πλευρὰ τῆς προσωπικότητος, τοῦ βίου, τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους ροπῆς τῶν Τριῶν οἰκουμενικῶν Διδασκάλων καὶ Ἱεραρχῶν, ἣ ὅποια νὰ μὴ ἐξετάσθη. Ἡ τοιαύτη ἐντύπωσις ἐνισχύεται ἔτι ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλὰς τὰ θέματα τῶν ἐορτίων λόγων ἐλήφθησαν ἐκ διαφορῶν θεολογικῶν κλάδων ἢ ἄλλων πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τοῦτο μὲν βεβαίως δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδικαιολόγητον· ὁμως θὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητον ν' ἀπορῆ περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τοῦ ἀροῤῥοντος εἰς τὴν ἐορτὴν θέματος ὁ θεράπων τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ὡς πανη-

* Λόγος εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ρηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῆ 30/1/1955.

1. Σωκράτους· Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. ΣΤ. κεφ. β' ἐξ. Ἰδὲ καὶ Π. Μπρατσιώτου· Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐπιβίωσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἐν Ἀθήναις 1939. σ. 5 ἐξ. κ.ά.

γυριστῆς τῆς ἡμέρας. Διότι εἶναι μὲν γεγονός, ὅτι οἱ διάφοροι ὀμιληταὶ ἐξῆραν πολλαχῶς τὰ κατὰ τὸν βίον, τὰς ἀρετάς, τὰς ἐξόχους ἰκανότητας καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν Τριῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν, ὑμνήσαντες δικαίως τὸ θεολογικὸν βάθος, τὴν ρητορικὴν καὶ παιδαγωγικὴν ἰκανότητα, τὴν κοινωνικὴν σκέψιν, τὴν φιλανθρωπίαν, ὡς καὶ τὸ ἀξιάγαστον θάρρος ἐν ταῖς περιστάσεσι, ταῖς ὄντως δειναῖς τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος¹, ἔτι δὲ ὑποτυπώσαντες πολλάκις καὶ τὴν σχέσιν Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ², ὡς αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τοὺς Τρεῖς Οἰκουμηνικοὺς τούτους Διδασκάλους, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἐξηντλήθη ἡ ἔρευνα πασῶν τῶν πλευρῶν τοῦ θέματος ὑπὸ τὸν εὐρύτερον τίτλον: οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των³. Πράγματι δὲ οὔτε τὸ πρόβλημα Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ἐξητάσθη καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ βάθος⁴—τοῦτο ἄλλωστε ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον μακρὸν καὶ κόπον

1. Σωκρ. ΙΙ, 16. Βασ. Μεγάλου ἐπιστολὴ 239, καὶ πρὸς Εὐσέβιον Σαμοσάτων. Ἴδὲ Παρθενίου Πολάκη: Ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Πρωτείου Κηπόλεως. (Ἀνάτυπον «Θεολογίας» 1954 σ. 42 ἐξ. 47, 50, 62, 75. 86-87) καὶ τὰς Βυζαντινὰς Ἱστορίας Ἀμάντου, Stein, Vasiliev, Ostrogorsky, ὡς καὶ τὸν κατωτέρω μνημονευόμενον λόγον τοῦ Δ. Σ. Μπαλάνου σελ. 5. Π. Μπρατσιώτου: Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ Κοινωνικὸν Πρόβλημα. 1930 σ. 4-7. Βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ I. Vogt: Constantin der Grosse und sein Jahrhundert 1948 σ. 277-292 Kornemann: Geschichte des Mittelmeerraumes. Τόμος Β. München 1949.

2. Τὸ θέμα τοῦτο ἐπραγματεύθησαν παρ' ἡμῖν πολλοί. Ἴδὲ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου: Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ἐν Ἀθ. 1915. Μιχ. Γαλανοῦ: ὁμώνυμον ἔργον Στίλ. Κυριακίδου: Ἑλλην. Παιδεία καὶ Χριστιανισμὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ 1932. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Παπύρου ἐδημ. ὡς ὑπ' ἀριθ. 2: Ὁ Μ. Βασίλειος καὶ τὰ Ἑλλην. Γράμματα μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Δημ. Σ. Μπαλάνου. Χ. Χαριτανίδου: Λόγος εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας 1936. Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ θέματος ἡ γνώσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητος· πρβλ: Τὸ ἔργον τοῦ Nilsson (κατωτέρω) καὶ βιβλιογραφίαν εἰς τὸ ἔργον Nestle: Die Griechische Religiosität in ihren Grundzügen und Hauptvertretern, II von Alexandre den Grossen bis auf Proklos 1934. R. Cohen: La Grèce et l'hellenisation du monde antique III Paris 1934. I. Kaerst: Geschichte des Hellenismus 2 τομ. Leipzig 1926, U. Kahrstedt: Geschichte des griechisch-römischen Altertums. München 1948. M. Rostovtzeff: The Social and Economic History of the Hellenistic World, 3 τόμοι Oxford 1941². A. Jones: The greek City Oxford 1940. Mathuen's history of the greek and roman World τόμοι 7 1951. Διὰ τὸν Ἀρχ. Χριστιανισμὸν ἰδὲ Μ. Σιώτη (κατωτέρω) καὶ E. Seeberg. Christentum ἐκδ. β. τοῦ ἔργου Religionen der Erde ὑπὸ Clemen.

3. Ἴδὲ Δ. Σ. Μπαλάνου: οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των 1926.

4. Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ ἐτέθη κυρίως διὰ τῆς θέσεως τοῦ Harnack, περὶ ἧς κατωτέρω ὁ λόγος. Ἀπὸ Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς σκοπιᾶς οὐδεμία ἀξία λόγου ἀπάντησις ὑπάρχει ἄχρι τοῦ νῦν. Πράγματι δέ, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν, ὅτι ἔπαυσεν ἡ θέσις τοῦ Harnack νὰ εἶναι τῆς γενικωτέρας ἐπιδοκιμασίας, ὅμως πρέπει νὰ ὑπομνησθῆ, ὅτι συχνάκις τίθεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τὸ ἐρώτημα: τί ὑπερισχέει ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἢ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Ἑλληνισμὸς ἢ ἡ Ἀνατολή; Ἴνα δοθῆ ἐπιστημονικῶς ἔγκυρος ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα

πολὺν—οὔτε καὶ ἡ θέσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς ἡγετῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον τῆς δράσεώς των, ὡς ἄκρως ἐνδιαφέρον καὶ συγκινοῦν τὸν ἱστορικόν, πιθανῶς δὲ καὶ χρήσιμον εἰς τὴν σύγχρονον Ἐκκλησίαν καὶ μερικῶς πρωτότυπον, ὑπέλαβον σκόπιμον νὰ ἐξετάσω κατὰ τὴν σημερινὴν εὐσημον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα ἡμέραν ἐνώπιον τῆς ὑμετέρας ὁμηγύρεως.

Ἀποτελεῖ κοινὴν συνείδησιν ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ, ὅτι οἱ «τρεῖς φωστῆρες τῆς τρισηλίου Θεότητος»—κατὰ τὸν ὑμνοδὸν—ὑπῆρξαν παραδείγματα ἱεραρχῶν, πρότυπα ἀρετῆς καὶ ζωῆς «ἐν Χριστῷ» Ἰησοῦ. Ἀλλὰ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ Τρεῖς Οἰκουμενικοὶ Διδάσκαλοι ὑπῆρξαν πρὸ πάντων μεγάλοι ἡγέται τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ τέλους τῆς δ' καὶ ἀρχῶν τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ Ἐκκλησία, ἥς εἴμεθα καὶ θέλομεν νὰ

ταῦτα, δι' ἅπερ ἀρμόδιοι εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ καὶ οἱ θεολόγοι τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων, ἀναγκαῖα εἶναι ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς Κ.Δ. καὶ ἡ χρονικὴ τῶν βιβλίων κατάταξις, ἔτι δὲ καὶ ἡ γνῶσις τοῦ Συνοπτικοῦ προβλήματος. Ὁ Ἑλληνας θεολόγος—ἱστορικὸς ἔχων ἀνά χειρὸς τὸ ἔργον τοῦ Huck : Synopse der drei ersten Evangelien (ἔκδ. 11η) καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Κ.Δ. καὶ λαμβάνων θέσιν ἐναντι τῶν προβλημάτων ἅτινα θέτει τοῦ τε R. Bultmann (Geschichte der synoptischen Tradition ² 1932) τὸ σπουδαῖον ἔργον καὶ τοῦ E. Fascher: Die Formgeschichtliche Methode 1924, πρέπει νὰ χαράξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γραμμὴν ἵνα διατυπώσῃ τὰς ἀπόψεις του ὡς πρὸς τὸ μέγα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἰδίᾳ χρόνους (τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ αἴτημα ἐν πολλοῖς τοῦ Προτεσταντισμοῦ) τεθὲν θέμα : *Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ* (ιδεὲ Ad. v. Harnack : Das Wesen des Christentums ἔκδ. ὑπὸ R. Bultmann Stuttgart 1950). Ὅταν δὲ λέγωμεν Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀφείλομεν νὰ πραγματευώμεθα τοῦτο πρῶτιστα πάντων ὡς θέμα ἱστορικόν, καὶ συστηματικόν, ἀφορὸν εἰς τὸν ἀρχικόν Χριστιανισμόν. Ἐν τῇ Κ.Δ. ἔχομεν τὰς πηγὰς τοῦ Ἀρχ. Χριστιανισμοῦ διατυποῦντες δὲ τί εἶναι Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν Κ. Δ. ἔχομεν τὸ μέτρον πρὸς ὃ ὀφείλομεν νὰ μετρώμεν τὴν μετὰ ταῦτα ἐξέλιξιν. Τὸ δεύτερον σκέλος τῆς ἐργασίας ὀφείλει νὰ εἶναι : Οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Παύλου· καὶ ἐν γένει μέχρι τοῦ τέρατος τοῦ Ἀποστολικοῦ αἰῶνος (70 μ.Χ.). Διὰ τὸ ἔργον τοῦτο πολῦτιμον ὄδηγόν ἀποτελοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Ulr. von Wilamowitz—Moellendorf : Der Glaube der Hellenen τόμοι 2 Σημεῖω ὅμως ἰδιαίτερος τὰ παλαιότερα ἔργα τῆς τε πολιτικῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ : Dessau : Geschichte der römischen Kaiserzeit. Rostovtzeff : Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich 2 τόμοι 1931 P. Wendland : Die hellenistisch-römische Kultur ἐν Handbuch von H. Lietzmann. H. Preisker : Neutestamentliche Zeitgeschichte 1937. U. Kahrstedt Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit 1944. O. Kern. Die Religion der Griechen τόμος III (ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἕχρι τοῦ Ἰουλιανοῦ). W. Nestle : Griechische Religiosität von Alexander d. Grossen bis auf Proklos 1934 βιβλ. σελ. 179 (Sammlung Göschen). M. Nilsson : Griechischen Religion τόμος Β' 1950, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. W. Nestle : Geschichte der Griechische Literatur II Von Alex. d. Gr. bis zum Ausgag der Antike ² 1945.

παραμείνωμεν φορεῖς ὀρθόδοξοι, προσελάμβανεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά, ἅτινα συνιστῶσι τὴν οὐσίαν τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας¹.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων τούτων Ἱεραρχῶν προκύπτει οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατέχουν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Γραμματείᾳ ὄλων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐμφανιζομένης ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔργοις² συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς ἀποφασιστικούς δι' αὐτὴν αἰῶνας τ. ἕ. τὸν δ' καὶ ε', ὅτε ἤκμασαν καὶ οἱ ἐπίσης μεγάλοι γνωστοὶ ἱεράρχαι καὶ διανοηταὶ Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αἰγυσιτῖνος ἐν τῇ Δύσει. Αἱ μεγάλοι αὗται προσωπικότητες ἐπετέλεσαν ἔργον τὰ μάλιστα διαμορφωτικὸν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος.

Ὁ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ παρατηρῶν τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας τὰς μεταβολὰς καὶ ἀναζητῶν τὰ βαθύτερα αὐτῶν αἷτια ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐν τῇ ἰδιούτῳ ταύτῃ ἱστορικῇ ἀνελιξίῃ, ἥς αἷτιος ἐγένετο ὁ Χριστός, διαχωρίσας τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου εἰς δύο, εἰς τὴν πρὸ Αὐτοῦ καὶ τὴν μετ' Αὐτόν, αἱ κύριοι καὶ κινουῦσαι τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν δυνάμεις, παρὰ τὴν παμπρῶτην πανσθενῆ ἀδιάλειπτον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, ἐξ ἧς ἦντλησεν ἡ συνεχῆς Ἀποστολικὴ παράδοσις, δὲν εἶναι μόνον ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, ὁ τόσον πλούσιος καὶ γόνιμος, οὐδὲ προσθέτως ὁ πλοῦτος τῶν συναισθημάτων καὶ ἡ ἠθικὴ βούλησις τῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένων, οἵτινες ἀντλοῦν διαρκῶς νέας δυνάμεις καὶ ἔμπνευσιν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς, καὶ χαρὰν ἐκ τῆς «Καινῆς Διαθήκης» ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν³, καὶ ὁ ἰδιότυπος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἐθνικῶν θε-

1. Τὸν ὄρον τοῦτον — ὃν χρησιμοποιοῦμεν σταθερῶς ἀπὸ τοῦ 1936 — παράγομεν ἐκ τοῦ ὀρθοῦ χαρακτηρισμοῦ, τοῦ δογματικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀκριβεστάτου, τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὡς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου. Ὁ ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῆς οὐσίας τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδοξίας δύναται νὰ προέλθῃ μόνον, ὅταν συντελεσθῇ ἡ μελέτη τοῦ τε ἐν τῇ προηγουμένῃ ὑποσημειώσει ὀρισθέντος θέματος καὶ τῶν ἐν τῇ ἐξελιξίῃ τῶν οὐσιῶν Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ προστεθέντων στοιχείων. Ἴδε ἐπὶ τοῦ παρόντος Γ. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι: Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐν Ἀθήναις 1940. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀθ. 1948. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Καθολικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1950.

2. K. Heussi; Kompendium der Kirchengeschichte, ἔκδ. 10η, σελ. 101-2, 138. Ἀρχιμ. Βασ. Στεφανίδου: Ἐκκλ. Ἱστορία, 1948, σ. 180 σημ. 6, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία καὶ σελ. 146, 98, 282.

3. Τὸ θιγόμενον ἐνταῦθα πρόβλημα εἶναι βαρυσήμαντον, δεδομένου ὅτις ὅτι τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν διαμορφοῖ ἐν πολλοῖς τὸν πολιτισμὸν, ὅπως καὶ ἄλλοι παράγοντες, ἐν οἷς ἐξέχουσιν θέσιν ἔχει τὸ κράτος. Ὁ Bruno Bauch, εἰς τὴν Ethik,

σμὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν αὐτῇ τοῦτο μὲν αἱ ἰδέαι καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα τοῦτο δὲ τὰ θρησκευτικὰ Χριστοκεντρικὰ βιώματα καὶ αἱ μεγάλαι προσωπικότητες εἴτε ἐναλλάξ εἴτε ὁμοῦ μεταβάλλουσι τὴν ἱστορικὴν μορφήν τῆς Ἐκκλησίας'. Ἀλλὰ—καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξαρθῇ—ὁ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας² ἐπισκοπῶν τὸ τεράστιον ρεῦμα

σελ. 272 (ἐν τῇ σειρᾷ Kultur der Gegenwart I, VI Syst. Philosophie³) παρατηρεῖ, «ὅτι τὸ Κράτος παρὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ ἀποτελεῖ μόνον τὴν μορφήν καὶ τὸ δοχεῖον διὰ τὴν βίωσιν τῶν ἀξιών (ἴδε σχετ. ἔργον Κ. Σπετσίερη), ἥτις προσλαμβάνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐλευθερίας συγκεκριμένην μορφήν. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐν ἐκείνῃ τῇ μορφῇ, ὅπερ ζῆ τὴν ἐνεργὸν ἢ δρώσαν ζωὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ἥτις ἀναδεικνύεται ὡς μεσίτρια ἀξιών καὶ πραγματικότητος, εἶναι ὁ λαός. Ἐν αὐτῷ μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ ἀΐξις τῆς πραγματικότητος τῶν ἀξιών... ὥστε πᾶσα γνησία καὶ ἀληθὴς πολιτιστικὴ ἐπίτευξις» φέρει τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν σφραγίδα ἐξ οὗ προήλθεν. «Ὁ λαός εἶναι ἡ πλέον συγκεκριμένη μορφή, ἥτις κερδίζει τὴν κοινότητα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Ἐνταῦθα γενῶνται δι' ἕκαστον καθόλου συγκεκριμένα ἀποστολαί, σκοποὶ καὶ καθήκοντα, διὰ τῆς παραστάσεως τῶν ὁποίων διαπερᾶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ τὸ ὑπεράνθρωπον, θεῖον τῶν ἀξιών». Αἱ ἀξίαι ὡς ἀξίαι εἶναι βεβαίως ἀνεξάρτητοι ἀπ' οἰουδήποτε λαοῦ. Ἀλλὰ ἡ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ ὑποκείμενον πραγματοποιήσις τῶν ἀξιών ἔχει ἐν αὐτῷ τὸ πρῶτον αὐτῆς θεμέλιον (ἐν τῇ προσωπικότητι). Οἱ δεσμοὶ ἀτόμου, κοινωνίας καὶ πατρίδος, καὶ ἔθνους ἐπεκτείνονται πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, δι' ἣν ἰσχύουσιν αἱ ἀξίαι, αἵτινες ἀναφέρονται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ «λογικὸν ὄν». Ἡ ἰδέα ὁμως τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἐγενήθη ἐν τῇ Στοᾷ καὶ ἔλαβε τὸ ὄριστικὸν τῆς νόημα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, εἶναι ἔννοια κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἐν τῇ πραγματικότητι ὁμως ὑπάρχουσιν οἱ λαοί. Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Bruno Brauch παρατηρεῖ ὁρθῶς (σελ. 274), ὅτι «συγκεκριμένην ζωὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ κερδίζει ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ προορισμῷ τῶν λαῶν. Ἄνευ τῆς συγκεκριμένης διαμορφώσεως τοῦ λαοῦ εἶναι καὶ παραμένει ἡ ἀνθρωπότης κενὸν ὄνομα καὶ καὶ ἀφηρημένον. Κατὰ πρῶτον εἰς τὰς σχέσεις λαοῦ πρὸς λαὸν ἔχει ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἐνεργὸν ἱστορικὴν ζωὴν». Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὁμως τῶν λαῶν διακρίνομεν τὰς συγγενεῖς φυλάς καὶ ἔθνη, ἐν οἷς εὐρίσκομεν πρὸς τῇ βιολογικῇ ἐνωτικῇ βάσει καὶ ἐνότητα χαρακτήρος καὶ τάσεων πνευματικῶν. Τοιουτοτρόπως ἵνα ἐξετάσωμεν τὸ ἡμέτερον πρόβλημα, ἥτοι τὴν σχέσιν τῶν λαῶν καὶ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν οἰκουμένικον φέροντα χαρακτήρα Χριστιανισμὸν θὰ παραστῇ ἀνάγκη ν' ἀφιερώσωμεν ἰδίαν πραγματείαν. Πράγματι δὲ ἔχομεν ἡμιτελῆ τοιαύτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν περιόδων τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἴδρυσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας». Προσωρινῶς παρατέμπομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ E. Seeberg: Ideen zur Theologie der Geschichte 1929. ἔκδ. Β' ἐν τῷ συλλεκτικῷ ἔργῳ Menschewerdung und Geschichte 1938, 1. 21 ἔ.

1. Γερ. I. Κονιδάρη: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι. Ἐν Ἀθήναις 1940 σ. 37.

2. Περὶ Φιλοσοφίας τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας γίνεται λόγος μόνον ἐν τοῖς περὶ ἡμᾶς χρόνοις. Ἴδε ἄρθρον W. Koehler ἐν τῷ γνωστῷ λεξικῷ «Die Religion in Geschichte und Gegenwart», τόμ. III, σελ. 896-903 ἐνθα ἡ βιβλιογραφία. Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας ἀποτελεῖ «ἐπιστημονικὴν ἀξίωσιν». Ἡ Φ. τῆς E. I. ἀναζητεῖ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ συνθέσει τῆς ὅλης Ἱστορίας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τὴν ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου της. Αὕτη προέκυψεν ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας

τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καθ' οὓς καὶ πάλιν δοκιμάζεται ὁ Χριστιανισμός, ἀντιλαμβάνεται πρῶτον μὲν τὴν πρωταρχικὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχει διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία, ὡς ὁ ἱστορικὸς θεσμὸς ἐν ᾧ ἡ «ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις» καὶ ἡ Ἱστορία συνεδέθησαν ἀναποσπᾶστος καὶ εἰς τὸ διηνεκές, δεῦτερον δὲ καὶ τὴν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐξαιρωμένην ἀλήθειαν τῆς προφητικῆς περὶ τῆς Ἐκκλησίας ῥήσεως τοῦ Κυρίου «καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς» (Ματθ. ιστ', 18). Ὁ δὲ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ κατανοεῖ τὴν μεγάλην ἀξίαν καὶ ἰσχὺν τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν ἐπὶ τῶν συνειδητέων τῶν τε μεγάλων πνευμάτων καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἐπιβολὴν τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαμορφωθέντος καὶ διαφυλασσομένου ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἀπέβη θεσμὸς παντάπασι κοσμικός. Ἡ εὐεργετικὴ αὕτη ροπὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως ἀνατρέχουσα πρῶτιστα ὡς εἰς ἀρχίφωτον πηγὴν εἰς τὸ ἀνυπέβλητον πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θεανθρώπου, ἀκτινοβολεῖ οὐχ ἥττον καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐκπυρσευθεῖσαν πλουσίαν λάμπριν τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, ἐν αἷς ἐξέχουσαν κατέχουσι θεοὶ οἱ τιμώμενοι σήμερον Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς καὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ, ἡ ἀποκαλυφθεῖσα διὰ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἰδιάζον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅτι σαγηνεῖ μεγάλα πνεύματα καὶ καθιστᾷ αἰχμαλώτους μεγάλας καρδίας, ὥστε νὰ πλησιάζωσι καὶ νὰ μεταλάβωσι

καθόλου. Αἱ ἀπαρχαὶ οὐχὶ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ὡς ἀξιώσεις ἐνεφανίσθη ὑπὸ τοῦ W. Koehler (*Idee und Persönlichkeit in der Kirchengeschichte* 1910 καὶ τοῦ K. Sell Preuss. Jahrb 1899 σ. 12). Εἰ Seeberg: *Über Bewegungsgesetze der Welt—und Kirchengeschichte*. 1924. M. Dibelius: *Geschichte und übergeschichtliche Religion in Christentum* 1925), ὑπὸ τοῦ Sell, R. Seeberg καὶ Fr. Schlegel ἀνάγονται εἰς τὸν Παῦλον καὶ Αὐγουστίνον, οἵτινες διετύπωσαν σχέψεις ἀναγομένας εἰς τὴν Φ. τῆς E. Ἱστορίας. Αὕτη προϋποθέτουσα κυρίως δύο κλάδων τὴν γνῶσιν, ἥτοι τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Λογμάτων, 1) νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ὑφὴν τῆς ἱστορικῆς ταύτης διαδικασίας ὀντολογικῶς καὶ ἱστορικῶς, 2) νὰ θεωρήσῃ τὰς μορφὰς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἰδιουσίᾳ τῆς οὐσίας του καὶ ἐν τέλει 3) νὰ καθορίσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ νοήματος τῆς Ἱστ. τοῦ Χριστιανισμοῦ (ἰδὲ N. Λούβαρη: *ἄρθρον: ὁ Χριστιανισμός, ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* τόμ. 24 σ. 713-3). Εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ Φ. τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας Γνωσιολογία τῆς οὐσίας τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας. Διὰ νὰ δείξῃ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς ὁ W. Koehler χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ B. Groce λεχθέν, ὅτι «ὅπως ἡ Φιλοσοφία χωρὶς Ἱστορίαν εἶναι ἀρηρημένη καὶ κενή, οὕτω καὶ ἡ Ἱστορία χωρὶς Φιλοσοφίαν εἶναι τυφλὴ καὶ ἄλογος». Ἡ Φ. τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι ὄρος εὐρύτερον τοῦ ὄρου Θεολογίας τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ διάφορος τῆς Θεολογίας τῆς Ἱστορίας.

1. Ἰδὲ ἐν Mg. 51. 78.

μερικῶς τοῦ Ἁγίου, ὡς ἐνεφανίσθη ἐν τῷ ἱστορικῷ Ἰησοῦ. Ἄλλ' οὗτοι οἱ μιμηταὶ Χριστοῦ μαρτυροῦσιν ὅποιαν ἀξίαν ἔχει αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς Ἐκκλησίας καὶ ἀναγεννηθείσης «ἐν Χριστῷ» προσωπικότητος, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς νέας «ἐν Χριστῷ» κοινωνίας, διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπεκάλυψε τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος¹. Τὸ ὅλον τ. ἔ. ἢ Ἐκκλη-

1. Ἡ θεμελιώδης διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τῆς ἀπείρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (Ματθ. ιστ'. 26) ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὁ ὅποιος βεβαίως θεμελιούται ἀπώτερον κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Π.Α. (πρβλ. Β. Βέλλα: ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν Π.Α.) περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πλείστοι τῶν πατέρων διαστῆλουσι τὸ «κατ' εἰκόνα» τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», καθ' ἃς ἐδημιουργήθη ὁ ἀνθρώπος· καὶ τὸ μὲν κατ' εἰκόνα ἀνάγνωσιν εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τ.ἔ. ὡς τὸ νοερὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον, τὴν δ' ὁμοίωσιν εἰς τὸ τέλος, εἰς ὃ σπεύδει ὁ ἀνθρώπος, ἀναπτύσσων καὶ τελειῶν ἑαυτὸν ἠθικῶς» (Χρ. Ἀνδρούστου: Δογματικὴ σ. 141). Ὁ Μ. Βασίλειος ὁμοίως λέγει· «δυνάμει μὲν (τὸ καθ' ὁμοίωσιν) εἶναι αὐτὸ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ ἀντιποιηθῆναι τῆς ἀρετῆς καὶ πράξει κατορθώσαι τὸ καλὸν καὶ οὕτως ἐλθεῖν διὰ τῆς ἀρίστης πολιτείας εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ» (περὶ κατασκ. τοῦ ἀνθρώπου κεφ. 21). Ὅθεν καθίσταται φανερόν, ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ «θεώσεως» τῶν Πατέρων θεμελιούται ἐπὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Ὁ ἀνθρώπος φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸν θεῖον σπινθῆρα εἶναι δυνατόν, μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ Κυρίου (Α' Κορ. στ'. 2-4, Α. Πιερ α, 18 ἐξ.) νὰ πλησιάσῃ τὴν Ἁγιότητα, γινόμενος καὶ αὐτὸς Ἅγιος (Λευτ. κ, 7. ιθ, 2. ια, 45. Ἦσ. λ. 19. Δευτ. ιδ 1). Ἡ συνειδητὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου (ἢ θέωσις τῶν Πατέρων) δύναται νὰ συντελεσθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τῶν δυσχερειῶν τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ καὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ βουλήσεως ἐπιζητούσης τὴν θεῖαν χάριν. Ὅθεν ἐν τῇ θέσει τῆς εἰκόνας τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου, ὃν ὡς ἰδεώδη τύπον ἀνθρώπου—καὶ τοιοῦτος ἠδύνατο νὰ καταστῇ οὐχὶ ὁ βάρβαρος ἢ ὁ δοῦλος ἀλλ' ὁ ἐλεύθερος πολίτης τῆς Πολιτείας Πόλεως—ἢ «μὲν Π.Α. ἐποθεύθησε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγ. ἀνθρώπου», ἢ δὲ Κ. Α. «τῆς χριστιανικῆς προσωπικότητος» δι' ἣν «ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπος ἐγένετο». Ἰνα δὲ κατὰ Χρυσόστομον εἰπωμεν «ὁ Δεσπότης μου ἐσφάγη, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐξέχεεν ὑπὲρ ἀνθρώπου· καταφρονῆσαι ἔχω; καὶ ποῖαν ἔχω συγγνώμην κάγω; (Μγ. 48, 1029 καὶ 54, 587). Ἡ «Καὶνὴ Διδαχὴ» διὰ «τὸν καινὸν ἀνθρώπον»—τὸν διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἀναγεννηθέντα—τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ—ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς νέας κοινωνίας τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τῆς Ἁγάπης. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ νέα ζωοποιὸς δύναμις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἣ τὸ ζῆν ἐν Χριστῷ σημαίνει, δοξάζειν τὸν Θεὸν «ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῷ σώματι» (Α' Κορ. στ. 20), ὅπερ ἐστὶ νὰὸς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ προσφέρεται «ζῶσα καὶ λογικὴ καὶ ἁγία καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς Θεὸν θυσία» (Ρωμ. ιβ. 1) καὶ λατρεία. Ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ ταῦτα ἀπεκάλυψε τὴν τελείαν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικότητος, ὡς συνδεδετικοῦ κτίου τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ὡς φερόως καὶ ὑποκειμένου ἐν ᾧ παρίσταται ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ πραγματοποιοῦνται ἀξία κατὰ Καντ ἐνεφανίσθη ἐν τῷ Χριστιανισμῷ πλήρης. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Κόσμου ἀφετηρία μοναδικὴ εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ Χριστοῦ. Πρβλ. Bauch ἐνθ. ἄνωτ.

σία, ὡς «τὸ σῶμα Χριστοῦ» δὲν ἔξαφανίζει, ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον προάγει τὸ ἄτομον καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα' ἐν τῷ Χριστιανικῷ ἀνθρωπισμῷ της.

Ὅμως τὸ διαφέρων ἡμῶν σήμερον στρέφεται οὐχὶ πρὸς τὸν γνωστὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν τῶν Πατέρων², ἀλλὰ εἰς τὴν συμβολὴν αὐτῶν ὡς μεγάλων ἡγετῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. Ἐλέχθη δὲ οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου, ὅτι ἡ ροπή τῶν τριῶν Καππαδοκῶν (συνυπονουμένου ἐν τῇ δυάδι τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πρώτου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης) ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνέλιξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τὴν ἰδιαιτέραν θέσιν τούτων ἔναντι τοῦ κοσμικοῦ πολιτισμοῦ δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ὑπεριμηθῇ» (Altaner, Patrologie 1950 σελ. 248). Τὸ τιθέμενον βαρυσήμαντον δι-

253 κ.ἀλ. Ε. Θεοδώρου: Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς 1951 σ. 81-103 ἔνθα βιλιογρα-
 ῖδὲ καὶ Κ. Βουρβέρη: Αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἰδέαι τοῦ Βασ. τοῦ Μεγάλου. «Ἀκτίνες»
 Ἰαν. 1955, ἔνθα καὶ ἄλλαι μελέται.

1. Ὁ Β. ὁμιλῶν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ λέγει: Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδε-
 χόμενον ἀνθρώπου φύσει. Εἰ ἀνεδέξω τὸ εἶναι χριστιανὸς ἐπείχθητι γενέσθαι ὁμοιος
 Θεῷ' ἐνδύσαι Χριστὸν (Mig. 30,33β). Ὁ Ὀριγένης [(Migne 11, 7815) ἐξαίρων πολ-
 λαχοῦ τὴν ἐξημερωτικὴν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ «προφάσει τοῦ Λόγου» παρατη-
 ρεῖ: Δεικνύτωσαν ἡμῖν Ἕλληνας τῶν κατειλεγμένων τινὸς βιωφελές, λαμπρόν, καὶ
 παρατεῖναν ἐπὶ τὰς ὕστερον γενεάς, καὶ τηλικούτου ἔργου, ὡς ἐμποιεῖν πιθανότητα
 τῷ περὶ αὐτῶν μύθῳ λέγοντι ἀπὸ θείας αὐτὸν γεγονέναι σποράς... Φαμέν οὖν, ὅτι
 τοῦ Ἰησοῦ τὸ ἔργον ἢ πᾶσα ἔχει ἀνθρώπων Οἰκονομένη, ἢ παροικοῦσιν αἱ τοῦ Θεοῦ
 διὰ Ἰησοῦ Ἐκκλησίαι τῶν μεταβαλόντων ἀπὸ μυριῶν ὅσον κακῶν. Καὶ ἔτι γε τὸ
 ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκστάσεις μὲν διανοίας ἀνθρώπων ἀπίστησι, καὶ δαίμονας, ἤδη δὲ
 καὶ νόσους' ἐμποιεῖ δὲ θαυμασίαν τινὰ πραότητα καὶ καταβολὴν τοῦ ἡθους καὶ
 φιλάνθρωπιαν καὶ χρησιμότητα καὶ ἡμερότητα». Ὁ Εὐσέβιος (Mg. 21, 45 ἐξ.) λέγει: ὁ
 Χριστιανισμὸς, οὐτ' Ἕλληνισμὸς ὢν, οὔτε Ἰουδαϊσμός, ἀλλὰ τις καινὴ καὶ ἀληθῆς
 Θεοσοφία, ἐξ αὐτῆς τῆς προσηγορίας τὴν καινοτομίαν ἐπαγομένη' ὁ δὲ Γρηγ. ὁ
 Νύσσης «Χριστιανισμὸς ἐστὶ τῆς θείας φύσεως μίμησις' ἢ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπαγ-
 γελία ἐστὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν εὐκληρίαν ἐπαναχθῆναι τὸν ἄνθρωπον» (Mg. 46, 244
 C. D.). Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσ. παρατηρεῖ: «Τοῦτο κανὼν Χριστιανισμοῦ τοῦ τελειό-
 τάτου, τοῦτο ὄρος ἠκριβωμένον, αὕτη ἡ κορυφὴ ἢ ἀνωτάτω, τὸ τὰ κοινῇ συμφέροντα
 ζητεῖν» (Mg. 61, 208). Ἡ Ἐκκλησία θῷ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κοινωνία
 προσωπικοτήτων, συνδεομένων (1ον) διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐπιτευ-
 χθείσης Υἱοθεσίας, ἧς ἐπακόλουθον εἶναι ἡ ἀδελφωσύνη, (2ον) διὰ τῆς Ἀγάπης ἐν
 «Χριστῷ», τῆς μὴ γνωριζούσης πέρατα. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσότητος, ἀδελφότητος καὶ
 ἐλευθερίας ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Περὶ δικαιωμάτων
 τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Παύλου (Γαλάτας
 γ, 27-29). Ἐν τέλει δέον νὰ μνημονεύσωμεν τῶν λόγων τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅστις πα-
 ρατηρεῖ ὅτι ὁ «ἄνθρωπος εἶ, μόνον τῶν ζῶων θεόπλαστον» καὶ ἀλλαχοῦ «ὅταν μὲν
 πρὸς τὸ ληφθῆν ἀπίδης εἰκότως ἐρεῖς τί ἐστὶν ἄνθρωπος' ὅταν δὲ τὸν πλάσαντα
 καὶ τὴν τούτου αὐτουργίαν κατανοήσης, πάλιν μεταβαλὼν ἀποφῆνῃ ἐνδιαθέτως ὅτι
 Μέγα ἄνθρωπος» (Mg. 30, 40C).

2. Ἰδὲ Παρθ. Πολάκη: Ὁ Ἀνθρωπισμὸς τῶν Πατέρων (ὑπὸ ἔκδοσιν).

πλοῦν πρόβλημα δὲν δύναται, ὡς εἰκός, νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς σημερινῆς ὁμιλίας. Ὅθεν ἀναγκαῖον ἀποβαίνει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν σύντομον ἔκθεσιν σημείων τινῶν καιριῶν τοῦ πρώτου τοῦ μεγάλου μέρους, ἀφοῦ ἐξάρωμεν ἐκ προοιμίου ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν κοινὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει τῆς Χριστιανοσύνης, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐπιβολὴ τῶν προσωπικοτήτων καὶ τοῦ ἔργου τῶν δύο Καππαδοκῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Ἀντιοχείως Ἰωάννου, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔξων¹, ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπὲρ τὸ σὺνηθες μέτρον εἰσφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν μορφὴν, τὰς τάσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ἀμῆς αὐτῆς, τ. ἔ. τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων (325—451).

* *

Ἴνα λοιπὸν ἐκτιμήσωμεν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰσφορὰν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, πρέπει πρῶτον νὰ σημειώσωμεν ὅποια ἦσαν τὰ θεμελιωδέστατα χαρακτηριστικὰ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁποίους κινδύνους διέτρεχον ταῦτα μέχρι τῶν χρόνων τῶν Τριῶν Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων, εἶτα δὲ νὰ ρίψωμεν ἐν ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τὴν δρᾶσιν ἐκείνων ἀπὸ τῆς νέας σκοπιᾶς, ἀφ' ἧς θεωροῦμεν τὸν βίον αὐτῶν, οἵτινες κατὰ τὴν συνείδησιν ἰδίᾳ, τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπέθεσαν ἀνεξάλειπτον τὴν προσωπικὴν αὐτῶν σφραγίδα διὰ τῆς ἰσχυρᾶς, γονίμου καὶ μεθοδικῆς τῶν σκέψεως καὶ ἐργασίας, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν δεσμῶν Ἐκκλησίας καὶ ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, δι' ὧν ἐπετέλεσαν ἔργον αἰώνιον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς μορφῆς καὶ τῶν τάσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, διαφυλασσομένου μὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, διαφωτιζομένου δὲ ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας. Ὅθεν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα ἀναγκαιῶς περιλαμβάνει δύο μέρη· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζεται ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος.

Α'

Φιλόμουσοι ἑορτασταί,

Ὁ Χριστιανισμός, ὡς ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου τοῦ ζήσαντος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς «ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας»², κατὰ τοὺς χαρακτηριστικοὺς λόγους τοῦ πρώτου

1. Π. Μπρατσαύτου: Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐπιβίωσις τῶν 3 Ἱεραρχῶν.

2. Κεφ. γ, 1-5. «Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰουραίας καὶ

ιστορικοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἱατροῦ Λουκά (τοῦ ἐκ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἑλλάδος) παρουσιάζεται ὡς ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελθείσης καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ὑπεσχημένης νέας βασιλείας τοῦ Θεοῦ»¹. Ταύτης φορεὺς καὶ εἰσηγητὴς εἰς τὸν κόσμον εἶναι ὁ Χριστός, ὡς θεῖον ἄμα καὶ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, δι' ὃ καὶ ἀπέβη κατὰ τὴν Εὐαγγελικὴν πρόρρησιν ὄντως «σημεῖον ἀντιλεγόμενον». Ἡ θεία ἐνανθρώπησις: ἴδου τὸ σημεῖον τὸ κεντρικὸν τῆς ἀντιλογίας καὶ τῆς πάλης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς ἑαυτὸ (κατὰ τοὺς αἰῶνας β', γ', δ', ε' ζ' καὶ ζ') ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ γνωρίσῃ τίς ἦτο ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου². Ὁ Παῦλος πολλαχοῦ ὁμίλησε περὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας μυστηρίου. Λέγων δὲ ἐν τῇ Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ του (γ, 15 κ.έ.) «ταῦτά σοι γράφω... ἵνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεισθαι» προσθέτει καὶ τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτα: «ἦτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας. Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον.

Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί,
 ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι
 ὤφθη ἀγγέλοις,
 ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
 ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ,
 ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

Τὸ δὲ Πνεῦμα ρητῶς λέγει, ὅτι ἐν τοῖς ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις». Ἄλλ' ἡ ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου ἐμφάνισις τῆς ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψεως» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐν ἣ ἐπιτυγχάνεται δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος, ἡ λύτρωσις καὶ ἡ δημιουργία τῆς νέας κοινωνίας τοῦ αὐτοαπο-

Τριγωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊαφᾶ, ἐγένετο ρῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν Ζαχαρίου Υἱὸν ἐν ἐρήμῳ» ... 21 «καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος». Ὁ Λουκάς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν Ἀποστόλων τῆς Ἑλλάδος· ἴδε Πραξ. κεφ. ἰστ, 11 εξ.

1. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἢ τοῦ Θεοῦ... Μάρκ. α' 15. δ' 11, 26, 30. θ' 1, 47. ι' 14-15. ἰβ' 34. ἰδ' 25. ἰε' 43. Ματθ. γ' 2. ε' 3 καὶ 19-20. η' 11, ια' 12. ιγ' 11, 24, 31. 52. ις' 19. ἰθ' 12. κγ' 13.— Λουκ. δ' 43. ς' 20. ζ' 28, θ' 2, 11, 60, 62. ιγ' 28-29. ἰδ' 15. ις' 20-21. ιη' 29. ἰθ' 11. κβ' 16. Ἰωάν. γ' 3. Πράξ. α' 3. ἰθ' 8. κη' 23. Ρωμ. ἰδ' 17. Α' Κορινθ. δ' 20. ς' 9. Κολ. δ' 11. Α' Τιμ. β' 12. Β' Τιμ. α' 5. Ματθ. ς' 10.— Λουκ. ια' 2, 33. ιγ' 43. κς' 29. Ἐν τῇ Κ. Δ. ὅμως γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς βασιλείας ταῦ Χριστοῦ. Ματθ. ιγ' 41. Λουκ. κγ' 42. Ἰωάν. ιη' 36 κ.ά. Ἴδε Β. Ἰωαννίδου; ἐν Θρησ., Χριστ. Ἐγκυκλ. ἄρθρον Β.Θ. καὶ πρὸ πάντων: Theologisches Wörterbuch zum N. Testament. Knopf: Einführung zum N. T. 1934 (Weinel καὶ Lietzmann) σ. 256-64. Ἴδε καὶ νεωτέραν ἐκδοσιν 1949.

2. Περὶ τῆς ἐννοίας ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἴδε Knopf ἐν θ' ἀνωτ. σ. 279.

καλυφθέντος Θεοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζεται ἡμῖν ἡ συνάντησις ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλύψεως, ἱστορίας καὶ αἰωνιότητος καὶ ἡ ἐνόητος τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου ἀρχουμένη ἐν Χριστῷ καὶ συνεχιζομένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ¹. Ἄλλ' αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς συναντήσεως οὐσιώδη στοιχεῖα, διασφθέντα ἐν τῇ ἱστορικῶς καὶ φιλολογικῶς καλῶς τεθειωμένη Κ. Δ.², εἶναι οὐ μόνον Αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ πνευματικοῦ Θεοῦ πατρὸς διδασκαλία Του. Ταύτης ἡ κλασσικὴ ἔκφρασις περιέχεται εἰς τὴν ρῆσιν Αὐτοῦ: «πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰω. δ, 24). Ἄλλὰ πρὸς τὴν οὕτως ἐμφανιζομένην πνευματικωτάτην τῶν θρησκευτῶν ὁδηγεῖται ὁ ἀνθρώπος μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνεφανίσθη οὐχὶ μόνον ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ σφύζουσα διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ τῆς θυσίας Αὐτοῦ ἀγάπη. Αὕτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀποκαλύψει, δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ ὑπατος νόμος τῆς δημιουργίας, ἄρα καὶ ὁ ἔσχατος σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ὀρθῶς παρατήρησέ ποτε εἰς τὰς παραδόσεις του περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ ὁ E. Spranger. Ἡ ὁδὸς ὅμως πρὸς Ἐκεῖνον, Ὅστις μόνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν θρησκευτῶν ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ «τίς ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας» (Ἰω. η, 46), παρίσταται ὑπὸ τοῦ Ἰδίου διὰ τῶν λέξεων «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» (Ἰω. ιδ, 6). Καὶ τὰ τρία ὅμως ταῦτα χαρακτηριστικὰ ἀποτελοῦσι πλέον ἐν τῇ ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψει» οὐσιαστικὰς κατηγορίας τῆς Ἱστορίας, ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται εἰς τὸ πλήρωμα ὡς ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς Ἱστορίας καὶ ἡ βίωσις αὐτῆς. Ὅθεν δικαίως ἐθεωρήθη, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ³, ἡ δὲ ἐν

1. Μ. Σιώτη: Ἱστορία καὶ Ἀποκάλυψις: Ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τόμ. Α' Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1954.

2. Ἰδὲ Β. Ἀντωνιάδου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Ἐν Ἀθήναις 1930. Ἄτυχῶς δὲν ὑπάρχει ἑλληνιστὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Δ. ἀνταποκριτομένη εἰς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις τῆς Ἐπιστήμης, καίτοι τὸ μάθημα τοῦτο ἔσχεν μετὰ τὸν Ν. Δαμαλᾶν (1842-1892), ἐκδόσαντα Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Δ. (τῷ 1876) δύο εἰσέτι καθηγητὰς τὸν Ἐμμ. Ζολώταν (1892-1919) καὶ τὸν Ν. Λούβαρη (1924-1955). Ἐκ τῶν ξένων μνημονεύου τῆς ἀνωτέρω τοῦ Κνορφ. Πρβλ. καὶ Η. Lietzmann: Τὰ παύσαρινα εὐρήματα καὶ ἡ Κ.Δ. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Πημίῳ Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ εἰρημνικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ ἐν Βερολίῳ Πανεπιστημίου, ἐπεξεργασί καὶ ἐπίτομος μετάφρασις Γερ. I. Κονιδάρη: «Ἐκκλησία», 1936, σ. 145.

3. Γρηγ. Παπαμιχαήλ: Ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ: Ἐν Ἀθῆναις 1937. Ἰδὲ καὶ Α. v. Harnack. Das Wesen des Christentums. Neue Auflage zum 50 Jahrestag des ersten Erscheinen mit einem Geleitwort von Rud. Bultmann. Stuttgart. 1950. Πρβλ. καὶ P. Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur. Die urchrist. Literaturformen: ὡς παράρτημα τοῦ Handbuch zum N. T. τοῦ Η. Lietzmann, Tübingen 1912, σελ. 229. «Ἡ εὐσέβεια, ἣν ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔζησε προηγουμένως, σημαίνει μεγίστην ἀπλοποίησιν καὶ βαθυτάτην ἐσωτερικευσιν τῆς

Αὐτῷ ἱστορικῇ ἀποκάλυψις ἡ μόνη ὁδὸς πρὸς τὸν προσωπικὸν Θεὸν Πατέρα¹.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅμως τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς «καινῆς κτίσεως» διὰ τὸν «καινὸν ἄνθρωπον»², παρουσιάζεται ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δρᾶσεως Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρεθ σειρὰ γεγονότων, μὴ ἀξιολογηθέντων εἰσέτι ὑφ' ἡμῶν, στενωῶς συνυφασμένων πρὸς τὸ πρόσωπον, τὸν βίον τὸ κήρυγμα τὰς πράξεις καὶ τὴν δρᾶσιν Αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ τῶν γεγονότων, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ὁ ἱστορικὸς Θεάνθρωπος δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ εἰσηγητὴς «νέας ζωῆς» (τοῦτο εἶναι τὸ προέχον ἐν τῷ περὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ κηρύγματι), οὐδὲ ὁ ἀποκαλύψας τὴν μόνην ἀλήθειαν περὶ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ, συντηρητοῦ, προνοητοῦ τοῦ Κόσμου καὶ ὁδηγοῦ τῆς ἱστορίας του, περὶ δημιουργίας, πτώσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μοναδικῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου, ὅστις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαφυλάξῃ τὴν πολυτιμον ταύτην παρακαταθήκην τῆς ἀληθείας καὶ τὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον Του³.

Θρησκείας. Ἡ γνησία οὐσία τῆς θρησκείας ἀντλείται ἐκ τοῦ ἀμέσου βιώματος στενωτέρας κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν εὐσέβειαν, ἀναπτύσσονται δὲ διὰ τῆς φωτισμοῦ σαφηνείας ἐκεῖναι αἱ ἀπλᾶι προτάσεις, αἵτινες φαίνονται νὰ ἀκτινοβολοῦν, τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ φυσικόν, ἀπὸ τὴν ἀρμονικὴν προσωπικότητα. Ἡ εὐσέβεια εἶναι ἡ φυσικὴ σχέσις τῆς μετὰ παιδικῆς ἐμπιστοσύνης παραδεδομένης τῷ Θεῷ τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι ἐπαγγελματικὴ ἐπιστήμη, ἥτις δύναται νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς συντεχνίας. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Εἰς ἀμφοτέρας εἶναι δεδομένον τὸ σύνολον τοῦ Νόμου. Ἡ Θρησκεία δὲν εἶναι πλέον ἰδιαίτερον πεδῖον, ὅπερ κεῖται παραπλευρῶς πρὸς τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ ψυχὴ, ἡ ὅποια θέλει νὰ διαπεράσῃ καὶ νὰ πληρῶσῃ ἀνακαινίζουσα τὴν ὅλην ζωὴν καὶ πράξῃν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἰησοῦς ἔφθασε μέχρι τέλους τὴν ἠθικοποίησιν τῆς Θρησκείας καὶ ἐξησφάλισε τὴν ἠθικότητα εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν τῶν θρησκευτικῶν δυνάμεων ἀναβλαστήσεως (Jülicher=διεπρεπῆς ἔργ. Κ. Διαθήκης). Αἱ ἰδιάζουσαι θρησκευτικαὶ πράξεις (σ. γρ. ἐννοεῖ τὴν ἀξιωμαθίαν τῶν ἔργων) καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἔργα τῆς εὐσεβείας ὡς κύκλος ὑψηλοτέρων καὶ ὑπὲρ τὰ κατώτερα ἐξαιρωμένων καθηκόντων, αἵτινα ἀποδέχεται τις ὡς αὐθεντικῶς δεδομένα, καὶ τὰ ὅποια μόνον μετὰ ὑπερφυσικῆς καταβολῆς δυνάμεων δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ, γάνουν τὴν ἀξίαν των», (Σ. γρ. Ἡ ἀποψις ὀρθόδοξος εἶναι, ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἰσὶν ἀναπόφευκτοι καρποὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ «μαρτύριον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς καὶ τῆς ζωτικῆς τῆς δυνάμεως». Περὶ Χρ. Ἄνδρουτσου, Δογματικῆ, σ. 247 καὶ Γ. Κονιδάρη: Μαθ. Ἐκκλ. Ἱστορία Α. 1954, σ. 376). Ἡ εὐσέβεια ἀπληραγμένη ἀπὸ τὸ ἄποπνευκτικὸν βάρος ἰουδαϊκῶν παραδόσεων καὶ ἔθνικῶν προλήψεων, ἐπανάγει τὰ γνησιώτατα καὶ ἐσώτατα ἐλατήρια ἐκθέτει εἰς τὴν ἀπλουστάτην καὶ καθαρὰν μορφήν των... Ἀναλαμβάνονται ἔννοια μόνον ἀλλὰ ἀποκτοῦν βάθος καὶ πνευματικότητα. Τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει πλέον τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς (νέον).

1. Harnack, ἔνθα ἀνωτ.

2. Β. Κοριν. ε, 17. Περὶ καὶ Γάλ. στ. 15. Ἐφεσ. β, 15. καὶ δ, 24.

3. Ἡ πρόθεσις τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου φαίνεται τοῦτο μὲν ἐν τῇ κλήσει τῶν μαθητῶν «οὗς ἐκάλεσε ἵνα καταστήσῃ ἁγίους ἄνθρώπων», τοῦτο δὲ καὶ τὰς πα-

Τὸ ὕψος τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ βάθος τῶν ἀληθειῶν «τῆς ἐν Χριστῷ» ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως ἔδει οὐχὶ ἀπλῶς νὰ διατηρηθῶσιν ἀλόβητα, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστῶσι, διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐργασίας καὶ συγκαταθέσεως τοῦ ὄλου ἀνθρώπου, κτῆμα καὶ βίωμα καὶ πρὸ πάντων πρᾶξις. Ὅμως ἡ διατήρησις τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως καὶ ἡ ὁρθότης τῆς πράξεως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀπαιτοῦσιν αὐθεντίαν καὶ πνευματικὴν καλλιέργειαν πρὸς διαφύλαξιν ἐσωτερικῆς ἀγνότητος καὶ καθοδήγησιν τῆς γονιμότητος πρὸς διάκρισιν τοῦ οὐσιώδους ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους ἐν τῇ Θρησκείᾳ καὶ ἠθικὰ ὑποδείγματα, ἐφ' ὧν καὶ μόνον θεμελιοῦται ἡ ἀσφαλὴς συνέχεια.

Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ δὲ πράγματι ἡ αὐθεντία συνεδύασε πνευματικὴν, ψυχικὴν καὶ ἠθικὴν καλλιέργειαν μετὰ βαθείας συνειδήσεως τῆς εὐθύνης ἔναντι τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς «ἐπισκοπῆς καὶ ἀποστολῆς»¹, ὅπερ κατ' ἀρχὴν ἀπετέθη εἰς χεῖρας τῶν 12², οἵτινες ἀπέτελεσαν τὴν πρώτην ὁρατὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τούτους προσετέθη βραδύτερον ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν σπουδαιότητα ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ γεγονότος, καθ' ὃ Ἰησοῦς δὲν ἐκήρυξεν ἀπλῶς μετὰ προσωπικῆς αὐθεντίας³ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ προέβη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ κηρύγματός Του εἰς τὴν βαρυσήμαντον πρᾶξιν—ἀληθῶς νέαν δημιουργίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ (Α' Πέτρο, β, 9-10)⁴—, τὴν ἴδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐχούσης ὡς ἀποστολὴν τὴν καθολικὴν σωτηρίαν⁵. Σειρὰ δλόκληρος λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης τῆς

ραβολὰς καὶ συμβουλὰς καὶ ἀκόμη ἐν τῷ Μυστικῷ Δείπνῳ. Ὅτι οἱ μαθηταὶ ὁρθῶς ἀντελήφθησαν τὴν ἀποστολὴν των προκύπτει ἐκ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν των ἐν Ἱεροσολύμοις, περὶ ὧν ἰδὲ Πράξεις Λουκᾶ. Ἀλλὰ θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ ζητήματος. Σπουδαῖον εἶναι τὸ μελέτημα τοῦ Kattenbusch: Der Quellort der Kirchenidee ἐν τῷ τόμῳ πρὸς τιμὴν τῆς 70αετηρίδος τοῦ A. von Harnack, Tübingen 1921. Τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ παρίσταται ὡς «*διδασχὴ Καινὴ κατ' ἐξουσίαν*». Μάρκ. α 22, 27. Ματθ. ζ 29. θ. 6. Ὁ Ἰησοῦς δίδει ἐξουσίαν Ματθ. ι, 1. κ.ά. Ἰδὲ νῦν v. Campenhausen: Kirchliches Amt κλπ. Tübingen 1953. Ἀλλὰ περὶ τούτου εἰς τὴν περὶ πολιτεύματος πραγματείαν μου θὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος.

1. Πράξεις α, 20 «τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ (ἐννοεῖται τοῦ Ἰουδα) λαβέτω ἕτερος». Προκειμένης τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μαθθίου εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰουδα οἱ μαθηταὶ ἔθεσαν κλῆρον καὶ προσασχάμενοι εἶπον· σὺ Κύριε καρδιογνώστα πάντων ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα λαβεῖν τὸν τόπον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἀφ' ἧς παρέβη ὁ Ἰουδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Μαθθίαν καὶ *συγκατεψηφίσθη* μετὰ τῶν ἑνδεκα» (κεφ. α, 25-26. Πρβλ. καὶ στ. 17).

2. Πράξ. α', β, 1-5, 14-47. Οἱ 12 διευθύνουν αὐθεντικῶς καὶ ὡς μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως (γ. 16-στ, 2)β, 6. θ. 15 καὶ 27. ια, 1. ιε. 6 καὶ 23. κ.ά.

3. Κκορφ. ἔνθ. ἄνωτ. σ. 273-286 ἔνθα μνεῖα πάντων τῶν χωρίων.

4. Σιώτου ἔνθ. ἄνωτ.

5. Ἐφεσ. ε, 23-32.

προσκήλσεως τῶν 12¹, ἵνα καταστήσῃ αὐτοὺς «ἀλιεῖς ἀνθρώπων», μέχρι τῆς τελευταίας διαθήκης², ἣν σαφῶς διασφύζουσιν οἱ Εὐαγγελισταί, καὶ πρὸ πάντων ὁ Παῦλος, παρ' ᾧ εὐρίσκομεν τὴν ἀρχαιοτάτην μαρτυρίαν περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, μετὰ τῆς ἐντολῆς «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»³, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας δὲν ἐγένετο ἀπλῶς θεμελιωτῆς θρησκείας ἀπολυτρωτικῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς ἀπολύτου, πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μυστικοῦ σώματός Του⁴ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ ἰδρύματος πνευματικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ, ἀποστολὴν ἔχοντος τὴν καθολικὴν σωτηρίαν⁵. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐμφανίζεται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ⁶, ἥτοι προσιτὴ εἰς πάντα

1. Ματθ. 8. 18/19. Μαρκ. α', 16/7 Λουκ. ε, 2.

2. Μαρκ. ιδ', 12—32. Ματθ. κστ' 17 ἐξ. Λουκ. κβ', 7—13.

3. Α' Κορινθ. ια' 23—25. Kattenbusch ἐνθ. ἀνατ.

4. Κολ. α' 24 καὶ 18 καὶ γ', 15. Ἐφεσ. α', 23. ε', 23—30.

5. Ἐφ. ε', 24-5. Ἰωάν. ια', 50. ιη' 14. Τίτ. β', 91.

6. Ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ θεμελιούται κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀπειρου ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (Ματθ. ιστ' 26. Μάρκ. η, 36, 37. Λουκ. θ' 25 πρβλ. Ἰωάν. ιστ' 31) τῆς προσωπικῆς εὐθύνης διὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τῆς συγγνώμης (βάπτισμα, ἐξομολόγησις (Πραξ. β' 38). Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἀνθρώπον (Ἰωάν. α', 9) καὶ ζητεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ (Ρωμ. ζ' 22 Β' Κορ. δ', 16. Α' Κορινθ. ια', 28. Ἰω. γ, 5. δ' 15, Πράξ. ια', 16 Ρωμ. ζ', 22) καὶ τὴν δικαιοσιν (Ρωμ. γ' 28 πρβλ. Ἰακώβου β' 21. Ρωμ. στ', 6 Ἐφεσ. δ' 22). Ἡ κατήχησις εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἀπετείνεται πρὸς ἕνα ἕκαστον χωριστά, διότι ἐπεδίωκε τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα παρέχει ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἐν αὐτῇ ζητῶν ἀπὸ τὸν Φ. («διὰ τὸν ἀγαπῆν παρακαλῶν») νὰ δεχθῆ τὸν δούλον του Ὀνήσιμον, γενόμενον χριστιανόν, λέγει τὰ ἑξῆς «Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς, Ὀνήσιμον, τὸν ποτέ σοι ἄχρηστον νυνὶ δὲ καὶ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὐχρηστον, ὃν ἀνέπεμψά σοι, αὐτόν, τοῦτ' ἔστιν τὰ ἐμὰ σπλάγχνα· ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἑμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ μοι δισκονῆ ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ Εὐαγγελίου, χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ἦ ἀλλὰ κατὰ ἐκούσιον... οὐκ εἶ ὡς δούλον, ἀλλὰ ὑπὲρ δούλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν μάλιστα ἐμοί, πόσω δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ. εἰ οὖν μὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτόν ὡς ἐμέ. εἰ δέ τι ἠδίκησεν σε ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγη» (8-20). Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς ἐσωτερικότητος (Μάρκ. ζ' 14-23. Ματθ. ιε' 15-20) ἀποτείνεται πρὸς πάντα ἀνθρώπον, δι' ὃ καὶ ἡ κατήχησις, ὡς καὶ ἡ ὁμολογία, ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ, ἐπεζήτει δὲ τὴν προσωπικὴν ἀποδοχὴν τῆς νέας «ἐν Χριστῷ» ζωῆς καὶ πίστεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Χριστὸς εἰσηγήθη νέον τρόπον τοῦ βίου καὶ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου ἐπέφερε τὴν καταλλαγὴν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, «ὅς (ὁ Χριστὸς) ἔστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ εἶτε τὰ ἐπιγῆς...», Κολ. α' 15-23. Πρβλ. Α' Κορ. α, 13. Γαλάτας γ 3, 1. ε' 24. ς' 14. Ἐφεσ. β' 16. Φιλ. β' 8. Ἰωάν. γ' 16) διὰ τοῦτο τὸ τε κήρυγμα αὐτοῦ καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἡ συνεχίζουσα

ἄνθρωπον ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίσῃ διὰ τῆς πίστεως τὸν Θεὸν ἐν Χριστῷ καὶ ν' ἀναγεννηθῇ ἐν Αὐτῷ, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ καθολικῆ. Ὁ καθολικὸς δὲ καὶ κοινωνικὸς χαρακτῆρ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἐνισχύεται διὰ δύο σταθερῶν παραγόντων, τῆς ἐντολῆς τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης καὶ τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου, τὸ κήρυγμα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ἀποκαλύψεως, καὶ ἡ ἱστορικὴ πράξις τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γεγονότα ἀλληλένδετα, ἀντισποκρινόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην ἐπιβιώσεως τῆς τελείας ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψεως» τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δὲ διὰ τὸν ὀρθόδοξον ἱστορικόν, τὸν ἔχοντα τὴν συνείδησιν, τί σημαίνει Ἐκκλησία καὶ παράδοσις καὶ ἐνότης τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας (τὸ ἑλληνικὸν γλωσσικὸν αἶσθημα ὑποβοηθεῖ ἀναμφιβόλως εἰς τὴν καθαρωτέραν κατανόησιν τῶν κειμένων) ἐξόχως χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ γεγονότα τῶν Πράξεων, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς χρόνον· πρόκειται κυρίως περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μαθθίου, κληρωθέντος «λαβεῖν τὸν τόπον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς ἀφ' ἧς παρέβη Ἰούδας» ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς «Ἐκκλησίας» τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὕτως ὀλοκληρωθεῖσα ἐν δυνάμει Ἐκκλησία κατέστη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, διὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱεραποστολῆς, πραγματικότης ἱστορικὴ καὶ δρωσα, ἡ δὲ «ἐν Χριστῷ» θεία Ἀποκάλυψις περιεβλήθη τὸν ἐξωτερικὸν ἐκεῖνον θώρακα τῆς αὐθεντίας τῶν 12, ὡς μαθητῶν καὶ «μαρτύρων τῆς Ἀναστάσεως» Αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν (Πραξ. α 22. β 32).

(Συνεχίζεται)

τὸ ἔργον Αὐτοῦ, φέρουσι οἰκουμενικὸν καθολικὸν χαρακτῆρα. Ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτῆρ δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποτείνονται πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀνεξαρτήτως φυλῆς ἢ κοιν. τάξεως (κλασ. διατύπωσις παρὰ Πσύλφ διὰ «τοῦ οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ κλπ. Γαλ. γ 27-29), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ πλησίον (Ματθ. ε' γ' 37. καὶ Ἰωάννου), ὡς καὶ τῆς ἀγάπης, ἐξ ἧς προκύπτει ὁ κοινωνικὸς χαρακτῆρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν ᾧ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας γνωρίζουσιν ἑαυτὰ ὡς ἀδελφοὺς. Ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτῆρ τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ὡς προανάγκρουσμα τοὺς λόγους τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἐξάγῃ καὶ ἐκ τῶν λίθων τέκνα τοῦ Ἀβραάμ). Κατενοήθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνιστῶν καὶ τοῦ Παύλου καὶ ἐκυρώθη εἰς τὴν Ἀπ. Σύνοδον τοῦ 48 μ.Χ. Περβλ. Γ. Κονιδάρη: Ν. Σιών, 1950, σ. 115 ἐξ.